

МОРАЛНО СУЂЕЊЕ ДЕЦЕ УЗРАСТА 7 И 13 ГОДИНА, У ЦИЉУ ПРОВЕРЕ ПИЈАЖЕОВЕ ТЕОРИЈЕ О МОРАЛНОМ РАЗВОЈУ

Марина Новаковић¹

Абстракт

У овом истраживању испитивано је морално суђење деце од 7 и 13 година у циљу провере Пијажеове теорије о моралном развоју. У ту сврху употребљене су две бајке. Претпоставке су биле да ће деца од 7 година у поступцима главних јунакиња у бајци видети прекршај, да у процењивању њихових поступака неће узети у обзир њихове унутрашње мотиве и да неће одобрити промену правила у бајци за разлику од деце узраста 13 година која би требало да имају супротне моралне судове. Испитано је 120 ученика, а подаци су прикупљени клиничким интервјуом. Добијени резултати показују да су првобитна очекивања била оправдана, осим у случају претпоставке да деца узраста 7 година неће узети у обзир унутрашње мотиве главних јунакиња приликом сагледавања њихових поступака. Резултати сугеришу да деца млађег узраста, приликом доношења моралних судова, узимају у обзир и мотиве особе чије поступке процењују.

Кључне речи: морално расуђивање деце, Пијажеова теорија, морални развој.

---

¹ Марина Новаковић, магистар психологије, специјалиста медицинске психологије, породични психотерапеут, Дом здравља Зворник, Република Српска, ул. Симе Перића бр 2, +381 64/9329835, E-mail: novakovicmarina@gmail.com.

MORAL JUDGEMENT OF THE CHILDREN AGED 7 AND 13, WITH THE PURPOSE TO TEST THE PIAGET'S THEORY OF MORAL DEVELOPMENT

Marina Novaković¹

Abstract

In this study, a moral judgement of children aged 7 and 13 was examined in order to test Piaget's theory of moral development. For this purpose, two fairy tales were used. The assumptions were that 7-year-olds in fairy tale heroic acts would see a violation, that in assessing their actions they would not take into account their inner motives and would not approve a change in fairy tale rules as opposed to 13-year-olds who should have contrary moral judgments. 120 students were examined, and the data were collected by a clinical interview. The results obtained show that the original expectations were justified, except in the case of the assumption that children age 7 will not take into account the inner motives of the main heroines when reviewing their actions. The results suggest that children of the younger age, when making moral judgments, take into account the motives of the person whose actions they evaluate.

Key words: moral judgement of children, Piaget's theory, moral development.

---

¹ Marina Novaković, Master of Psychology, Medical Psychology Specialist, Family Psychotherapist, Health Center Zvornik, Republika Srpska, ul. Sime Perica br. 2, +381 64/9329835, e-mail: novakovicmarina@gmail.com.

Увод

Психологија морала представља поље које се у последњих пар деценија веома брзо развија и унутар ког разликујемо два главна правца. Први почиње са Жан Пијажеом и присталицама, развојним психолозима који су изучавали питање настанка моралних концепата и моралног резоновања. Други, новији, правац почиње деведесетих година и он се заснива на обједињавању еволуционих, неуролошких и социо-психолошких истраживања (Haidt, 2008). С тога, с разлогом постављамо питање какву улогу у светлу новијих налаза има Пијажеова теза и његова размишљања о моралном развоју. Да ли су и под којим условима његови налази подложни другачијим интерпретацијама?

Бандурини радови, поготово чувена студија Бобо лутке (Bandura, Ross, & Ross, 1961), показали су да ће деца у већини случајева имитирати агресивно понашање, без обзира на моралне структуре о којима су говорили Фројд и Пијаже. Ипак, Колберг говори како иако имитација има важну улогу код деце, то учење је генерално краткотрајно, а како би се разумео дуготрајни морални развој, потребно је испитати когнитивне структуре које су му у основи и потребно је размишљати о начинима на који се морални развој код детета мења док је у интеракцији са социјалним окружењем (Kohlberg, 1969).

Дефиницију морала и моралности није лако дати и превазилази оквире овог рада, али издвојићемо посебно дефиницију Heidt (2008) који је направио синтезу различитих приступа у овој области и који каже да “морални систем представља затворени сет вредности, пракси и институција, који укључује психолошке механизме усмерене ка супресији или регулацији себичности, што чини социјални живот могућим”. Ово представља функционалистичку дефиницију која је у сагласју са еволуционистима и антрополозима. Претпоставља да људска моралност настаје из коеволуције гена и културолошких околности (Richerson & Boyd, 2005) и имплицира да су културе пронашле многе начине усмерења људског ума ка супресији себичности и стварању кооперативних заједница. У даљем раду, видећемо како је Пијаже показао да се морални аспекти одређених ситуација мењају код детета када схвати да постоји договор и кооперација између људи.

Пијажеова теорија моралног развоја

Можда највећи допринос разумевању моралног развоја деце дао је Пијаже. Његова теорија припада когнитивистичко-развојној оријентацији. Прави почетак истраживања моралног мишљења представља Пијажеово дело “Морално суђење детета” из 1932. године. Теорија о којој се говори није створена само за област моралног мишљења: првобитно уобличена око интелектуалног развоја у ужем смислу, она је од почетка носила један печат амбиције да буде општа теорија развоја, а област морала је њен први корак ка томе (Мирић, 2001).

Пијаже верује да је током развоја, дете активан учесник у конструисању сопственог света. Оно није пасиван објекат већ делотворно сарађује са средином и на тај начин ствара, како своје интелектуалне, тако и моралне структуре

(Миочиновић, 1988). Заправо мало дете је суштински неспособно да се само надзире и стога је разумљиво што његово понашање морају надзирати родитељи тј. друштвени чиниоци. Спољашње забране и принуде су једина морална реалност на млађим узрастима, али како се младе јединке развијају и сазревају у једном тренутку могу да се подвргну и сопственом надзору. Спољашња правила на неки начин постају унутрашња, интернализована правила понашања (Поповић, 1978).

Суштину моралности чини поштовање правила друштвеног поретка, као и начин на који особа схвата правду, при чему је правда брига о реципроцитету и једнакости међу људима (Piaget, 1965). Морални развој, према Пијажеу, првенствено је *когнитивни процес*, а с обзиром да се когнитивни развој одвија преко низа стадијума, он је претпоставио да и развој моралног мишљења такође пролази кроз стадијуме (Piaget, 1965). Проучавајући морално расуђивање у хипотетичким моралним околностима, долази до тезе да је морални развој напредовање од хетерономне ка аутономној моралности. Моралност се састоји из система правила, а њену суштину треба тражити у поштовању које јединка стиче за правила. За понашање се може рећи да је морално уколико се не своди једино на пуко усаглашавање његових садржаја са општеприхваћеним правилима. Потребно је да особа тежи моралности као аутономном добру и да је сама кадра да цени вредност правила.

Кроз проучавање примене правила, то јест начина како деца различитих узраста примењују правила током игре и колика је њихова свест о правилима, Пијаже је откривао да ли су она за децу света, неприкосновена и обавезна, или су подложна променама. Испитујући децу између 6 и 12 година о поступцима јунака замишљених игрица, дошао је до закључка да постоје разлике које је приписивао развојним секвенцама. На пример, млађа деца суде да је нека радња лоша због физичких последица, а не због намере прекршитеља. Радња је зла уколико одрасли кажу да је таква и спремни су да кажњавају због ње. Истовремено, деца се не држе реципроцитета, а правда је за њих иманентна, тј. верују у аутоматско кажњавање које потиче од самих ствари. Овај ступањ развоја назива се морални реализам, објективна одговорност или хетерономна моралност (Мирић, 1986). Смисао за правду Пијаже је непосредније испитивао користећи се паровима прича о особама које су извршиле разне прекршаје, а од детета је тражио да каже зашто су описани поступци лоши и који је поступак лошији (Миочиновић, 1988).

Пијаже указује на психолошку позадину дечијег схватања одговорности. За њега је објективна одговорност вредна проучавања највише зато што је она " критеријум моралног реализма" (Пијаже, 1977). Пијаже говори о три особине моралног реализма: хетерономно схватање дужности, оријентација према слову уместо према духу закона и објективно схватање одговорности. Поменуто схватање одговорности је, дакле, пут који води до моралног реализма. Међутим, тај пут није сасвим прав. Од његовог почетка - објективна одговорност - до краја - морални реализам - налази се неколико могућих раскрсница. Као најважнију од њих Пијаже помиње тзв. *легалистичко становиште* које, за разлику од

моралног, не мора да води рачуна о разлици између та два схватања одговорности, јер је за њега важно да ли је нечији поступак у складу са законом или није, а не и то да ли је поступак којим се крши закон проистекао из добре или лоше намере. Та два становишта могу разликовати одрасли, док је код деце мало вероватно да могу да их разликују па код њих нема ни те раскрснице до моралног реализма (Pijaže, 1977).

Будући да дете правило схвата буквално и мисли да га се мора безпоговорно придржавати, оно приликом процењивања неког поступка води рачуна само о физичким последицама дела, а не и о намерама извршиоца. Тако ће случајно разбијање већег броја шоља бити "лошије", него намерно разбијање једне шоље, или, ненамерна превара која је имала лоше последице, биће гора од намерне без таквих последица (Pijaže, 1977). О томе шта је морално, односно неморално, дете суди по принципу црно-бело: један поступак је или добар или лош и оно верује да и сви други тако мисле, па се зато говори о апсолутизму дечијих вредности. Деца до 10-те године процењују поступке као добре или лоше не сагледавајући унутрашње мотиве који су изазвали то понашање (Piaget, 1965).

У основи суђења деце на овом стадијуму моралног развоја леже два когнитивна недостатка: прво, *егоцентризам*, односно неспособност да се види разлика између сопственог Ја и друштвеног света, те мало дете претпоставља да све друге особе виде један догађај на исти начин као и оно само. Ова неспособност разликовања Ја од спољашњег света везује мишљење детета за вољу других, посебно родитеља. Други когнитивни недостатак јесте *реализам*- односно неспособност разликовања субјективних и објективних аспеката сопственог искуства. Ова два когнитивна "ограничења" наводе дете да меша морална правила са физичким законима и да правила схвата као фиксиране, вечите ствари, а не као инструменте човекових циљева и вредности (Миочиновић, 1988). Односи деце млађег узраста са родитељима пуни су принуде и захтева за једносмерним поштовањем и стога дете нема слободу да самостално расуђује. Морална хетерономија је моралност ауторитета и дужности, и за овај вид моралног мишљења карактеристично је уверење да бити добар значи бити послушан (Миочиновић, 1988).

Pijaže и Inhelder (1990) истичу да за хетерономну моралност важи то да се правила сматрају "светим", недодирљивим и по пореклу трансцендентним. Миочиновић (1988), позивајући се на Пијажеову теорију, каже да деца која суде у духу хетерономне моралности верују да су правила одувек била каква су данас, да су обавезна и неподложна променама. После 9-те године јавља се зрелији тип моралног мишљења чија је одлика реципроцитет. Основу свуда чини замисао да бити добар значи бити праведан, а не једино послушан, као на претходном ступњу развоја. Промена се види у судовима о туђем понашању - све више се води рачуна о мотивима и намерама других, а не само о физичким последицама. Објективна одговорност уступа место субјективној, а хетерономна уступа место аутономној моралности.

Pijaže и Inhelder (1990) истичу да деца која поседују аутономну моралност у правилима виде резултат слагања међу вршњацима и допуштају да се она промене ако постоји демократски донесен споразум. Миочиновић (1988) каже да ова деца гледају на правила као на производ сарадње, а као таква она се могу мењати кроз договор. Аутономија се, према томе, јавља тек са узајамношћу, када је обострано поштовање довољно јако да особа осећа у себи жељу да са другима поступа како би желела да се са њом поступа. Једнакост и сарадња међу вршњацима приморавају дете да покуша да ствари сагледа из туђег становишта - да се стави на место друге особе - што доводи до смањивања егоцентризма и реализма и повећава бригу за добробит и права других особа. Друштвено искуство са вршњацима подстиче и покреће дете и представља супротност његовом претходном искуству. Когнитивна неравнотежа која се јавља као последица тога мотивише га да се користи својим новостеченим когнитивним способностима, како би разрешило све супротности. И управо кроз овај напор долази до реорганизације већ постојећих облика моралног мишљења (Миочиновић, 1988). До појаве аутономне моралности долази захваљујући интелектуалном напретку, попуштању принуде одраслих, све већем уважавању детета од стране одраслих као и сарадњи детета са вршњацима (Мирић, 2001). За овај вид моралног мишљења важи уверење да бити добар значи бити праведан, а не послушан.

Пијаже прихвата и дисконтинуитет и континуитет као карактеристике развоја, а хетерономија и аутономија нису два јасно разграничена стадијума у моралном развоју већ је прелаз са хетерономне на аутономну моралност процес који се одвија постепено, тако да понашање деце у истом раздобљу живота може бити израз оба ова стадијума (Поповић, 1978). Пијаже, дакле говори о два међусобно испреплетана процеса од којих један постепено надвладава други, а не о јасно разграниченим нивоима као целовитим структурама. На овакво решење Пијажеа је нагнало, између осталог, оно што се збива између 7. и 9. године - заступљеност оба схватања код великог броја деце. Миочиновић (1988), наводећи Пијажеово схватање моралног развоја, каже да хетерономна моралност преовладава до 7-8. године, а аутономна моралност се јавља негде после 10-те године.

Нека истраживања посебно оспоравају део Пијажееве тезе да деца неће узимати у обзир намеру починиоца, приликом моралног просуђивања. Costanzo и сарадници (1973) показали су да су млађа деца много више склонија да користе намере када су исходи позитивни, него када су они негативни. Baird и Astington (2004) такође показују да је коришћење намера у објашњењу понашања условљено исходом тог понашања и по том налазу, деца користе објашњења заснована на намерама када су намере починиоца лоше, а објашњења заснована на последицама, односно исходима понашања, користе када је починилац имао добре намере.

Једно занимљиво истраживање увело је трећу варијаблу као битан чинилац код моралног расуђивања деце, поред намера и последица. Nobes и сарадници (2009) добили су да је обзирност, односно непостојање исте, код починиоца битан

фактор у одређивању да ли је нешто добро или лоше. На пример, ако возач изазове несрећу својом слабом концентрацијом на пут, његова акција - упркос томе што је ненамерна - биће процењена као лоша и кажњавајућа ако се возач после понео безобзирно. Међутим, испоставило се да обзирност игра улогу само код позитивних акција. Њихов закључак је да испитаници различитих узраста увек узимају у обзир лоше намере у акцијама као неприхватљиве и кажњиве, независно од последица и обзирности починиоца. Ови други фактори имају утицај на процењивање једино када су намере биле позитивне и у комбинацији - када су оба, и обзирност и последице били негативни. Лоше намере су, с тога, довољне да воде већину деце и одраслих у процењивању акција као погрешних и кажњивих.

Истраживање у нашем раду представља проверу сегмента Пијажеове теорије моралног развоја који говори о дечијем схватању промене правила. Дечије схватање промене правила испитивано је презентовањем одређених бајки, деци унапред познатим, како би се провоцирало морално расуђивање.

Занимало нас је да ли деца од 7 година и деца од 13 година у поступцима главних јунакиња у бајкама виде прекршај, да ли у процењивању њихових поступака узимају у обзир њихове унутрашње мотиве и да ли одобравају промену правила која се деси у причи?

Хипотезе

Истраживање је спроведено проверавајући следећих шест хипотеза у складу са теоријом Пијажеа:

- X1:** Група деце од 7 година имаће изражену тенденцију да види прекршај у поступцима главних јунакиња бајки.
- X2:** Група деце од 7 година имаће изражену тенденцију да не узима у обзир унутрашње мотиве у сагледавању поступака главних јунакиња бајки,
- X3:** Група деце од 7 година имаће изражену тенденцију да се не слаже са променом правила у дискурсу бајке.
- X4:** Група деце од 13 година имаће изражену тенденцију да не види прекршај у поступцима главних јунакиња бајки.
- X5:** Група деце од 13 година имаће изражену тенденцију узимања у обзир унутрашњих мотива у сагледавању поступака главних јунакиња бајки.
- X6:** Група деце од 13 година имаће високу тенденцију да одобри промену правила као чин постизања договора.

Метод рада

Узорак

Подаци за ово истраживање су прикупљени на пригодном узорку од 120 испитаника. Узорак су чинили ученици I и VII разреда основне школе, дакле

узраста 7 и 13 година. Оба ова узраста су била једнако заступљена у узорку, као што су била једнако заступљена и оба пола.

Инструменти

Пијаже је за потребе својих истраживања сам смишљао (реалне, могуће) приче које је презентовао својим испитаницима у циљу откривања специфичности моралног мишљења у зависности од узраста, а овде су употребљене познате бајке за децу. Сматрамо да су бајке једнако погодне - дете има пуно поверење у све оно што му бајка поручује, јер се њен поглед на свет најчешће поклапа са његовим. Наравно, уколико су прилагођене узрасту детета, оно добро разуме и реалне приче и зато постоји претпоставка да не постоје неке битне разлике у материјалу који је користио Пијаже као стимулус за испитанике и који је употребљен у овом истраживању.

Бајке "Аладинова чаробна лампа" и "Мала Сирена" које су употребљене су следећег садржаја:

- Родитељ главне јунакиње је ауторитет, носилац правила, онај који захтева послушност
- Главна јунакиња одбија послушност, крши правило које јој намеће родитељ, уверена у то да је правило погрешно
- Главна јунакиња трпи љутњу свог родитеља
- Родитељ поучен понашањем своје ћерке увиђа да би правило требало променити
- Након постигнутог договора сви су срећни

Испитаници су давали одговоре на унапред конструисана питања. Формирана је листа од три питања која су деци била постављена најпре у контексту једне, а затим и друге бајке коришћене у истраживању. Употребљене су две, а не једна бајка, како би упитник који је конструисан имао већу поузданост. Тако је сваком испитанику било упућено заправо шест питања. Питања су отвореног типа и једнака за обе групе испитаника - и за узорак деце од 7 и за узорак деце од 13 година. Пре самог прикупљања података осмишљен је и кључ за оцењивање одговора испитаника.

Интервју је садржао следећа три питања која су постављена у контексту обе бајке:

1) Да ли је, по твом мишљењу, главна јунакиња, <име јунакиње из једне од две бајке> када није послушала свог оца, добро или лоше поступила?

Оцена за одговор <лоше је поступила> је (0), а за одговор <добро је поступила> оцена је (1); Дакле, оцена (0) говори да испитаник искључиво види прекршај, док се оцена (1) односи на то да испитаник налази оправдања за поступке главних јунакиња, па их не посматра као прекршај.

2) Зашто, по твом мишљењу, главна јунакиња <име јунакиње из једне од две бајке> није послушала свог оца?

Одговори у чијем садржају буду наведени унутрашњи мотиви главне јунакиње као објашњење за њен поступак, оцењиваће се оценом (1). Када у садржају испитаниковог одговора не буду наведени унутрашњи мотиви главне јунакиње као објашњење за њен поступак, такав одговор оцењиваће се оценом (0);

3) Да ли ти мислиш да је у реду то што је на крају бајке правило промењено и што је главној јунакињи <име јунакиње из једне од две бајке> дозвољено да се уда за оног кога воли?

У складу са теоријом Пијажеа могу се очекивати два типа одговора на ово питање, оно које је у складу са моралном хетерономијом (оцена (0)) <није у реду зато што се правила не могу мењати> и оно у складу са моралном аутономијом <у реду је зато што је постигнут такав договор> (одговара оцени (1)).

Варијабле

У истраживању је било укључено пет варијабли, једна независна, три зависне и једна контролна варијабла. Иначе све варијабле су категоричке, па је за обраду података планиран статистички хи-квадрат тест, који служи проверавању значајности разлика између фреквенција.

Независна варијабла:

1) узраст - категоричка варијабла са два нивоа (деца узраста 7 и узраста 13 година)

Зависне варијабле:

1) Морални суд испитаника о томе да ли су главне јунакиње начиниле прекршај; анализом одговора на прво питање из упитника добија се категоричка варијабла са две категорије (мишљење да је почињен прекршај и мишљење да није почињен прекршај)

2) Морални суд испитаника о томе зашто су главне јунакиње прекршиле правила; анализом одговора на друго питање из упитника добија се категоричка варијабла са две категорије (непозивање на мотиве главних јунакиња при објашњењу њихових поступака и позивање на мотиве главних јунакиња при објашњењу њихових поступака)

3) Морални суд испитаника о томе да ли се слажу са променом правила у бајкама; анализом одговора на треће питање из упитника добија се категоричка варијабла са две категорије (не одобрава промену правила и одобрава промену правила).

Контролна варијабла:

1) пол - категоричка варијабла са два нивоа (дечади и девојчице).

Процедура истраживања

Испитивање је спроведено у основној школи "Бранко Радичевић" у Малом Зворнику на пригодном узорку. У просторијама где је испитивање обављено није било никаквих ометајућих фактора попут буке, присуства друге деце, наставника и сл. Сваки интервју је, обављен насамо са испитаником. Испитивач је испитаницима на почетку објаснио у чему се састоји њихов задатак и затражио је од испитаника сагласност да учествују у истраживању. Интервју са сваким дететом трајао је у просеку 15 минута. Млађи испитаници били су врло радознали и било им је веома занимљиво што ће учествовати у овом "домаћем задатку". Исто тако и старији испитаници показали су високу спремност за сарадњу. Није било испитаника који је одбио да учествује у истраживању, нити оних који су у току испитивања одустали, односно одбили да даље одговарају на питања. Питања из интервјуа била су разумљива испитаницима.

Први задатак био је да се уз помоћ испитивача испитаник присети, за истраживање неопходног, садржаја бајки и при том усмери на део кључан за ово истраживање, односно на део о промени правила (правило које у бајци постоји на почетку и које затим бива промењено). Затим је следило постављање унапред одређених питања посебно сваком испитанику и бележење њихових одговора. Поред одговора испитаника бележени су подаци о узрасту и о полу испитаника.

Статистичка обрада података

За испитивање разлика између група испитаника у односу на њихове одговоре употребљен је хи-квадрат (χ^2) тест.

Резултати

Прва хипотеза истраживања односила се на претпоставку да ће деца узраста 7 година у поступцима главних јунакиња бајки видети прекршај. Добијени резултати статистичке обраде података потврђују ову хипотезу. У табели 1. приказани су резултати фреквенцијске статистике за зависну варијаблу.

Табела 1. Однос емпиријске и теоријске фреквенције за зависну варијаблу *прекршај* на подзору испитаника узраста од 7 година.

Категорија одговора	Емпијска фреквенција	Теоријска фреквенција
Прекршај	49 (11%)	30
Није прекршај	11 (19%)	30
Укупно (N)	60	60

Извор: Аутор

Вредност χ^2 је статистички значајна ($\chi^2(1) = 24,067; p < .01$).

Када је у питању друга хипотеза овог истраживања очекивало се да деца узраста 7 година у сагледавању поступака главних јунакиња бајки неће узети у обзир њихове унутрашње мотиве, међутим добијени су другачији резултати. У Табели 2. приказани су резултати фреквенцијске статистике за зависну варијаблу.

Табела 2. Однос емпиријске и теоријске фреквенције за зависну варијаблу *мотив* на подзорку испитаника узраста од 7 година.

Категорија одговора	Емпијска фреквенција	Теоријска фреквенција
Без мотива	15 (15%)	30
Мотив	45 (75%)	30
Укупно (N)	60	60

Извор: Аутор

Вредност χ^2 је статистички значајна ($\chi^2(1) = 15,000$; $p < .01$). Резултати су показали да се деца узраста од 7 година позивају на унутрашње мотиве главних јунакиња бајки када су сагледала њихове поступке.

Трећа хипотеза овог истраживања, односила се на то да деца узраста 7 година неће одобрити промену правила до којих долази у бајкама употребљеним у истраживању. Резултати статистичке обраде података су то и потврдили.

Табела 3. Однос емпиријске и теоријске фреквенције за зависну варијаблу *промена правила* на подзорку испитаника узраста од 7 година.

Категорија одговора	Емпијска фреквенција	Теоријска фреквенција
Не одобрава	47 (78%)	30
Одобрава	13 (22%)	30
Укупно (N)	60	60

Извор: Аутор

Вредност χ^2 је статистички значајна ($\chi^2(1) = 19,267$; $p < .01$).

Четврта хипотеза, односила се на узраст деце од 13 година и подразумевала је да деца овог узраста у поступцима главних јунакиња бајки неће видети прекршај. Добијени резултати статистичке обраде података то и потврђују.

Табела 4. Однос емпиријске и теоријске фреквенције за зависну варијаблу *прекршај* на подзорку испитаника узраста од 13 година.

Категорија одговора	Емпијска фреквенција	Теоријска фреквенција
Прекршај	13 (22%)	30
Није прекршај	47 (78%)	30
Укупно (N)	60	60

Извор: Аутор

Вредност χ^2 је статистички значајна ($\chi^2(1) = 19,267$; $p < .01$).

Када је у питању пета хипотеза, очекивано је да ће деца узраста 13 година у сагледавању поступака главних јунакиња бајки у обзир узети њихове унутрашње мотиве. Ова хипотеза је потврђена.

Табела 5. Однос емпиријске и теоријске фреквенције за зависну варијаблу *мотив* на подзорку испитаника узраста од 13 година.

Категорија одговора	Емпијска фреквенција	Теоријска фреквенција
Без мотива	11 (19%)	30
Мотив	49 (81%)	30
Укупно (N)	60	60

Извор: Аутор

Вредност χ^2 је статистички значајна ($\chi^2(1) = 24,067$; $p < .01$).

Шеста хипотеза овог истраживања, подразумевала је да ће деца узраста 13 година одобрити промену правила услед постизања таквог договора. Потврђена је и ова хипотеза

Табела 6. Однос емпиријске и теоријске фреквенције за зависну варијаблу *промена правила* на подзорку испитаника узраста од 13 година.

Категорија одговора	Емпијска фреквенција	Теоријска фреквенција
Не одобрава	0(0%)	30
Одобрава	60 (100%)	30
Укупно (N)	60	60

Извор: Аутор

У овом случају није било потребно рачунати χ^2 , јер је сваки испитаник узраста 13 година дао потврдан одговор.

Дискусија

Као што је хипотезирано, резултати показују да највећи проценат деце узраста 7 година (81%) у поступцима главних јунакиња у бајкама види прекршај ($\chi^2 = 24,067$, $df = 1$; $p = 0,000$). Ови резултати се слажу са Пијажеовом теоријом. По његовом мишљењу деца овог узраста би требало да показују једнострано поштовање правила које прописују ауторитети као што је отац главне јунакиње у бајци. Свако дело које представља кршење правила донетог од стране одрасле особе деца сматрају лошим (Piaget, 1965). Деца поштују правила која родитељи намећу због тога што реалистично процењују њихову компетенцију и њихов статус ауторитета.

Друга хипотеза је оборена. Претпостављало се да деца узраста 7 година неће узети у обзир унутрашње мотиве главних јунакиња приликом сагледавања њихових поступака. Ипак, 75% деце овог узраста објаснило је поступке главних јунакиња у бајкама преко њихових унутрашњих мотива ($\chi^2 = 15,000$, $df = 1$; $p = 0,000$). Иако статистичка обрада не показује значајност разлике, из самог односа броја деце која сагледавају унутрашње мотиве и оних која то не чине (3 : 1), као и на основу спроведеног интервјуа и квалитативне анализе одговора, ови налази указују да хипотеза χ^2 , ипак, није потврђена. Претпоставља се да су добијени резултати различити од Пијажеових зато што је структура његових питања и прича била таква да је иницирала то да млађа деца занемаре унутрашње мотиве актера, док би она у другачијим условима била способна да дају комплексније моралне судове користећи информације о мотивацији актера. Најчешће критике везане за Пијажеову теорију моралног развоја тичале су се управо методолошких проблема. Конкретно, у његовим причама, презетованим деци, није постојала јасна дистинкција између намере и исхода (позитивне намере су повезиване са негативним последицама и супротно) и због тога, није било могуће одвојити њихове утицаје (Nobes et al., 2009). Деца вероватно користе информације о намерама, али су у одговорима на Пијажеове приче били фокусирани на последице које су више истакнуте. Сва друга истраживања која су решила овај

методолошки проблем (Buchanan & Thompson, 1973; Costanzo et al., 1973, према Nobes et al., 2009), показала су да деца чак и на узрасту од 3 године, могу да користе намере у својим моралним проценама. Истраживање које је спровела Назарова, показује да је чак и 80% предшколске деце узраста 6 година давало моралне судове у терминима интринзичке мотивације (Nazar, 2001). Berndt и Berndt су у свом истраживању такође потврдили да деца од 8 година могу користити информације о мотивацији актера кад морално просуђују (Berndt & Berndt, 1975). Наши резултати сугеришу да не треба потценити способност деце овог узраста да приликом доношења моралних судова узму у обзир и мотиве починитеља неког дела. Истраживања би требала да теже утврђивању околности и услова под којима се то дешава, односно када можемо провоцирати код деце млађег узраста разматрање мотива актера. Пар истраживања корелирало је морално процењивање које се базира на намери са развојним променама које се дешавају у теорији ума (Chandler et al., 2001; Fu et al., 2014). Аутори сугеришу да морално процењивање засновано на намери не може бити присутно све док дете не добије капацитет за репрезентовањем менталних стања других људи довољно детаљно. С друге стране, нека истраживања показала су да се смена са моралног процењивања заснованог на последицама ка процењивању заснованом на намерама дешава када се развију егzekутивне функције у тој мери да је дете у могућности да интегрише информације о намери и последицама током процеса моралног просуђивања (Zelazo et al., 1996).

Када је у питању трећа претпоставка да се деца узраста 7 година неће слагати са променом правила у бајци, резултати су у овом случају потврдили хипотезу Х3. Највећи проценат деце (78%) се није сложио, док се мањи део (22%) сложио са променом правила ($\chi^2 = 19,267$, $df = 1$; $p = 0,000$). Ови резултати су сагласни са Пијажеовом теоријом која истиче да деца овог узраста сматрају промене правила која су донесена од стране одраслих немогућим или неприхватљивим (Piaget, 1965). Дејвидсон, Тјурел и Блек добили су сличне резултате. У њиховом истраживању 82% деце се није сложило са променом правила, док се само 18% деце узраста 6, 8 и 10 година сложило са том променом (Davidson, Turiel & Black, 1983).

Претпоставке везане за морално расуђивање групе деце узраста од 13 година, потврђене су за сваку испитивану ставку. Резултати су показали да 78% деце узраста 13 година у поступку главних јунакиња у бајкама не види прекршај ($\chi^2 = 19,267$, $df = 1$; $p = 0,000$), приликом сагледавања поступака главних јунакиња у бајкама узимају у обзир њихове унутрашње мотиве ($\chi^2 = 24,067$; $df = 1$; $p = 0,000$) и слажу се са променом правила у бајци уз истицање потребе за договором да би до те промене дошло. Правила се на овом узрасту схватају као променљива и нема "светих" апсолута који воде порекло од ауторитета. Узрок овоме већински је интеракција међу вршњацима, дискусије, критике, осећај једнакости и поштовање других који помажу деци да пређу на стадијум аутономне моралности (Piaget, 1965).

Закључак

Идеја овог истраживања била је да се провери сегмент Пијажеове теорије о моралном расуђивању, који говори о томе да ли (и на ком узрасту) се деца слажу са променом правила и да ли се (и на ком узрасту) деца, у моралном процењивању поступака неке особе, позивају на унутрашње мотиве те особе.

Овако представљен проблем испитиван је преко неексперименталног трансферзалног истраживања на узрасту деце од 7 и на узрасту деце од 13 година. Због налаза Пијажеа да већина деце узраста 7 година најчешће размишља у духу моралне хетерономије, док деца старија од 10 година прелазе на стадијум моралне аутономије, одлучили смо да у наш нацрт уврстимо баш тај узрастни узорак.

Од шест хипотеза око којих је и организовано ово истраживање, пет је потврђено и показало се слагање са Пијажевим налазима и размишљањима. Код друге хипотезе, на основу које се очекивало да се деца узраста 7 година, у процењивању поступака главних јунакиња бајки, неће позивати на њихове унутрашње мотиве, добијен је супротан резултат. Наиме, резултати слични овом добијени су и у многим другим истраживањима, која су и била разлог критике Пијажеа у овом делу његове теорије, а у вези способности млађе деце да сагледају и унутрашње мотиве неке особе, а не само последице поступка те особе. Критика Пијажеа тичала се његове методологије, односно сугестивног садржаја прича које је Пијаже упућивао својим испитаницима.

Литература

1. Baird, J. A., & Astington, J. W. (2004). The role of mental state understanding in the development of moral cognition and moral action. *New directions for child and adolescent development*, 2004(103), 37-49.
2. Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(3), 575.
3. Berndt, T. J., & Berndt, E. G. (1975). Children's use of motives and intentionality in person perception and moral judgment. *Child Development*, 904-912.
4. Chandler, M. J., Sokol, B. W., & Hallett, D. (2001). Moral responsibility and the interpretive turn: Children's changing conceptions of truth and rightness. *Intentions and intentionality: Foundations of social cognition*, 345-365.
5. Costanzo, P. R., Coie, J. D., Grumet, J. F., & Farnill, D. (1973). A reexamination of the effects of intent and consequence on children's moral judgments. *Child Development*, 154-161.
6. Davidson, P. Turiel, E., & Black, A. (1983). The effect of stimulus familiarity on the use of criteria and justifications in children's social reasoning. *British Journal of Developmental Psychology*, Vol.1, No.1., p.49-65

7. Fu, G., Xiao, W. S., Killen, M., & Lee, K. (2014). Moral judgment and its relation to second-order theory of mind. *Developmental Psychology*, 50(8), 2085.
8. Haidt, J. (2008). Morality. *Perspectives on psychological science*, 3(1), 65-72.
9. Kohlberg, L. (1969). *Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization*. Rand McNally.
10. Миочиновић, Љ. (1988). *Когнитивни и афективни чиниоци у моралном развоју*. Просвета, Београд.
11. Мирић, Ј. (1986). *Родитељско морално суђење кроз избор награда и казни за децу*. Београд, Филозофски факултет (магистарски рад).
12. Мирић, Ј. (2001). *Развој моралног мишљења*. Калеком, Београд.
13. Nazar, Fatima (2001). Moral judgment of preschool children of the State of Kuwait. *International Education Journal*, Vol.2, No.2., p.116-122.
14. Nobes, G., Panagiotaki, G., & Pawson, C. (2009). The influence of negligence, intention, and outcome on children's moral judgments. *Journal of Experimental Child Psychology*, 104(4), 382-397.
15. Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child*. Routledge & Kegan Paul, London.
16. Piaget, J. (1977). *The development of thought: Equilibration of cognitive structures*. (Trans A. Rosin). Viking.
17. Pijaže, Ž., & Inhelder, B (1990). *Психологија детета*. Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci.
18. Поповић, Б. (1978). *Морални развој и морално васпитање*. Просвета, Београд.
19. Zelazo, P. D., Helwig, C. C., & Lau, A. (1996). Intention, act, and outcome in behavioral prediction and moral judgment. *Child Development*, 67(5), 2478-2492.